

ФУНКЦІОНУВАННЯ АБСТРАКТНИХ І НАПІВПОВНОЗНАЧНИХ ДІЄСЛІВ У РОЛІ ЗВ'ЯЗКИ У СКЛАДЕНОМУ ІМЕННОМУ ПРИСУДКУ

У статті розглянуто проблему функціонування абстрактних та напівповнозначних дієслів у ролі зв'язки у складеному іменному присудку: особливості семантики та валентності.

Ключові слова: зв'язка, абстрактні і напівповнозначні дієслова, семантичні групи дієслів, валентність.

З розвитком функційного напрямку у лінгвістиці дослідники зосереджують увагу на когнітивному і функційному аспектах мовних одиниць. Особливо складними і важливими для вивчення лишаються питання інтерпретації словоформ у не властивій їм синтаксичній ролі. Однією з актуальних проблем наразі є формалізація семантики в слові на синтаксичному рівнях. Незважаючи на те, що зв'язковий компонент складеного іменного присудка був у колі зацікавлень багатьох лінгвістів, деякі уточнення складу та функцій зв'язок досі є на часі. **Метою дослідження** статті є з'ясування особливостей функціонування абстрактних та напівповнозначних дієслів у ролі зв'язки складеного іменного присудка.

Власне лінгвістичне розуміння зв'язки як елемента складеного іменного присудка обґрунтував О. О. Потебня. Зв'язкою він називав „особливе слово, що містить у собі предикативний зв'язок, але важливе не саме по собі, а як засіб приєднання атрибута до підмета” [12, 116]. За семантичними особливостями зв'язки поділяють на дві групи: спеціалізовані (абстрактне дієслово **бути** й нульовий його вияв) й неспеціалізовані (напівповнозначні й повнозначні).

Складені іменні присудки з нульовою зв'язкою є найуживанішими. Це пов'язано з тим, що у більшості випадків уживання іменник виступає у формі називного відмінка, яка, дублюючи підметову форму, позначає його додаткову характеристику. Сама по собі зв'язка у таких реченнях є зайвою, надлишковою, вона вживана або у книжних, наукових текстах, або у діалектному мовленні. О. О. Потебня зазначав, що звук позначає ті об'єкти, що важко відтворюються в уяві, які не можна охопити думкою. Тому „чим слабша енергія думки, тим більше вона потребує звука як зовнішньої опори” [там само, 39]. Зв'язка вживається тоді, коли вона додає певного значення: граматичного або лексико-граматичного. Наприклад, у реченнях *Донбас – **регіон небезпечний*** (Дудар), *Мова – **це основний атрибут державності*** (Дудар) нульова зв'язка при іменній частині присудка маркує постійну ознаку суб'єкта, позначеного підметом. Нульові форми відображають навичку зв'язку, тобто зв'язок і без його вираження стає зрозумілим.

О. О. Потебня розглядав нульову зв'язку як носія присудковості, виділивши складені присудки тільки з іменною частиною, вираженою формою називного. Відсутність матеріального вияву для форм теперішнього часу пояснив тим, що це наслідок загальної тенденції індоєвропейських мов до поглиблення суттєвих відмінностей між дієсловом та іменем: нульова форма можлива за рахунок того, що вона весь час порівнюється з іншими парадигматичними формами абстрактної зв'язки [там само, 257-258].

Цю думку підтримав В. Г. Адмоні, зауваживши, що нульова форма свідчить про вищий ступінь зв'язку підмета й предикатива [1, 35-36]. Предикативне відношення виражене не за допомогою лексичного компонента, а за рахунок взаємовіднесеності, взаємоспрямованості головних членів речення. На його думку, всі предикати з нульовою зв'язкою можна поділити на три групи: включення одиничного або загальнішого поняття у ширше: – *Ет, сон – **мара*** (Федькович); ототожнення двох понять: *Світ – **дністровва хвиля**, віра – **отой шум**, що на камені сперся, любов...* (Федькович); позначення ознаки предмета, вираженого підметом: *А той етюд **прямо діямент*** (Мартович) і великою кількістю семантичних варіацій і перехідних форм [2, 36]. За умови використання іменників різних семантичних груп відбувається значне розширення кількості взаємопереходів.

О. М. Пешковський окремо розглядав конструкції типу **Он в ударе, с характером** тощо, в яких немає того, „що робить їх предикативними, немає дієслівної зв'язки, до якої вони могли б приєднатися”. Учений дійшов висновку, що, оскільки психологічно це, безумовно, „повні висловлювання”, то це „недиференційоване мовлення, нанизування форм однієї на іншу без жодного зв'язку, це елементарний, первісний, дограматичний тип висловлювання. ...Незважаючи на відсутність дієслова, тут усвідомлюються категорії часу і способу. ...Отже, порожнє місце функціонує у мові як теперішній час дійсного способу дієслова” [11, 256-258].

Виділення нульових форм пов'язане передусім з їхньою здатністю вступати у парадигматичні зв'язки з формами, матеріально вираженими [14, 6, 14]. Однак не лише морфологічні принципи є

важливими для функціонування нульових форм. Оскільки у реченні протиставлювані парадигматичні й синтагматичні зв'язки, то в результаті позалінгвальних впливів (тенденція до економності, виразності мови тощо) деякі форми просто стають для мовлення „надлишковими”. Тому їхній зміст і граматичну функцію, хоча й опосередковано, перебирають на себе інші форми у реченні. Проте ці форми можуть належати до часової парадигми: *Я вчитель* (тепер. час) – *Я був учителем* (мин. час) – *Я буду учителем* (майб. час). У деяких конструкціях складно виділити співвідносні парадигматичні одиниці. Наприклад: *Я – до нього!* У таких випадках можна говорити про протиставлення однієї словоформи не іншій словоформі, а цілому класу подібних одиниць.

У конструкціях типу *Нестерпно здавалося, що все навколо – лише черговий наддивовижну реальний сон* (Дереш) тільки порядок слів вказує на те, який компонент висловлювання є підметом, а який – присудком; а у конструкціях *Я грішниця, у пекло потраплю. А він слуга Божий* (Овсяников) – додатковим визначником синтаксичної ролі є вживання у ролі підмета особових займенників. На відміну від сучасної мови, коли реципієнт сприймає висловлювання через наявність у ньому дієслова або його відповідника, на давніх етапах розвитку мови подібні речення сприймали як бездієслівні, у них не відчувалося опущення дієслова.

На думку Є. М. Галкіної-Федорук, „нульові форми не адекватні зниклим формам у мові. Нульові форми – це граматичні значення, що не виражені мовними засобами” [3, 8]. Тому це не пропуск надлишкової форми, оскільки уявлення про імпліцитну зв'язку у цьому випадкові зберігається. Дослідниця зауважує, що модель судження і модель речення не є тотожними – один із важливих компонентів судження може бути відсутнім у реченні. Це пояснюється тим, що живому мовленню „властива лапідарність, тобто неповне вираження” [там само, 10].

У реченнях з іменним присудком, основна частина якого виражена непрямыми відмінками (безприменниковим родовим, місцевим з прийменниками **на, в** або орудним з прийменниками **з, під**), важко встановити потрібну зв'язку. Пор.: *Хто з вас з „родом”, а хто „безрідний”, розберіться самі* (Дудар); *Все під контролем* (Соколян). Г.О. Золотова зазначає, що деякі моделі речень просто „не допускають до свого складу повнозначне дієслово” [5, 192]. Отже, імпліцитним може бути не лише абстрактне дієслово, але й повнозначне.

Відсутність дієслова у реченні може бути показником того, що структура речення утворена лише потребою пояснити, розширити, уточнити, дати чіткішу характеристику об'єкта, наприклад: *Душа суб'єкта Маслини не нашого „Символу віри”* (Дудар); *Ситуація на грані катастрофи* (Дудар); *Вона [рушниця] з глушителем?* (Валетов). Отож, незважаючи на те, що дієслово як ознакове слово є центральною одиницею речення, у мові особливе місце займають конструкції з іменним предикатом. Екзистенційне дієслово, хоча й мислиться, проте не є визначальним. Причому відсутність зв'язки потверджує думку про те, що іменна частина складеного присудка не залежить від зв'язки, не є призв'язковою частиною: На думку Г. О. Золотової, „не словоформа стоїть при зв'язці, а зв'язка при присудковій” [там само, 175]. В. Г. Адмоні [1, 38] акцентує на тому, що, незважаючи на відсутність дієслова, беззв'язкові речення вільно приєднують обставини. Отже, дослідник доводить, що дієслово не є незамінним при побудові висловлювання.

Абстрактні зв'язки похідні від дієслів, що втратили своє лексичне значення і виступають як „чиста” граматична форма для позначення таких категорій, як час, спосіб, особа тощо. У ролі неспеціалізованих зв'язок виступають дієслова, які частково зберігають своє конкретне лексичне значення і здатність вимагати формальної або семантичної відповідності від іменникового компонента. Неспеціалізовані й спеціалізовані зв'язки відрізняються ще й формами іменного елемента присудка: спеціалізовані зв'язки поєднуються зі спеціалізованими іменними формами (називного, орудного й знахідного з прийменником **за**), а неспеціалізовані – з іншими формами. Це пов'язано з тим, що процес граматикалізації лексичного значення більшості неспеціалізованих зв'язок є незавершеним.

На сьогодні суперечливим лишається питання щодо визначення кількості абстрактних і напівповнозначних дієслів, здатних виступати у ролі зв'язки. Одні вчені вважають, що у ролі зв'язки може виступати тільки абстрактне дієслово **бути**, яке виражає лише граматичні значення часу, способу, роду або особи і має найвищий ступінь граматикалізації [9, 36]. О. О. Шахматов [13, 260] до цього розряду зараховував також дієслова **стати, являти собою, становити собою**, а Н. Ю. Шведова – **означати, називатися** [10, 120], семантика яких зберігається у присудках частково і які за умови виконання ролі зв'язки в іменному присудку переходять до розряду абстрактних. Н. Л. Іваницька розширює кількість допоміжних дієслів, зараховуючи до розряду зв'язок дієслова, о характеризовані „мінімальним обмеженням їх функційної участі у вираженні лексичного змісту присудка“: **ставати, вважатися, здаватися, відправлятися, зватися, називатися, залишатися, означати** [7, 33]. Основною ознакою цих дієслів у ролі зв'язки є те, що вони відповідають сполукам з абстрактним

дієсловом **бути**: вони залишались людьми – вони були людьми, тобто утворюють з відмінковими формами тісну семантичну єдність: *Після великих „червінкових” ... жнив, ...ми залишилися не сухими безсмертниками, а хоч блаженськими, хоч надламаними й обшарпаними, та все ж стеблами збіжжя* (Антоненко-Давидович); *Крава вважався першим красенем школи* (Денисенко); *Сучасним найбільшим митцем слова і форми являються в нашій літературі безперечно вельмишанована пані товаришка* (Черемшина) тощо. Крім того, деякі з них можуть вільно трансформуватися в однокореневе дієслово: **перебувати у тривозі (тривожному стані) – бути у тривозі – тривожитися** тощо. І. Р. Вихованець зауважує, що деякі повнозначні дієслова „(особливо дієслова стану) у певних контекстуальних умовах втрачають лексичне навантаження і зближуються з дієслівними зв'язками іменного присудка” [2, 203]. За словами К. Г. Городенської [4, 28], дієслова **бути, стати, ставати** у предикативних синтаксемах стану, крім граматичної, частково виконують ще й семантичну функцію, вказуючи на перебування у стані або на набуття стану, заперечуючи абсолютну відсутність лексичного значення у цих дієслівних зв'язках.

Л. В. Колесникова визнає наявність лексичного значення навіть у дієслові **бути**, яке, подібно до інших повнозначних дієслів, „має парадигму дієвідмінювання... і служить основою для створення різних похідних лексем” [8, 9]. Однак нові лексеми творяться від повнозначного дієслова **бути**, а не від абстрактного **бути**, що виступає у ролі зв'язки. Особливістю вживання дієслова **бути** у ролі зв'язки є часткове ослаблення дієслівних ознак, зокрема значень виду. Тобто саме ця дієслівна зв'язка є найуживанішою в іменних присудках, що виражають пасивну ознаку: *Він був середнього зросту, не те, щоб гладкий, але при тілі* (Панас Мирний); *Майор був одним із нас* (Андрухович); *Він був художником і – в цьому черговому втіленні – полковим писарем з необмеженим маневром дії* (Андрухович).

Вибір морфологічної форми іменної частини залежить від належності слова до тієї чи тієї частини мови. Наприклад, прикметник або дієприкметник передає більшою мірою предикативність, тому зв'язкою при них виступає абстрактне дієслово **бути**, яке втратило дієслівну семантику процесуальності. Іменник, уживаючись у ролі іменного елемента присудка як непроцесуальне слово, часто вступає у синтаксичні відношення з напівповнозначними зв'язками. Іменна частина з абстрактною зв'язкою виражає наявність, існування: *Ти, Юро, як і багато з нас, є отой бідолашний ведмедик, що ... не міг визволитися від ланцюгів психологічних* (Антоненко-Давидович).

До розряду напівповнозначних дієслів-зв'язок зараховують і такі, що частково втратили своє лексичне значення і виконують службову роль позначення граматичних значень присудка. Повнозначні дієслова, які займають позицію локативного предиката, вимагають актанта-локатива: *Саме ці лицарі зараз у своїй незалежній державі опинилися у найбільшій небезпеці* (Дудар). Більшість напівповнозначних зв'язок має постфікс **-ся**, який вказує на те, що дія не переходить на об'єкт, а разом з іменною частиною завжди спрямована на суб'єкт. У такому випадку іменна частина обов'язково перебуває у двобічному зв'язку з предикатом (дієсловом) і суб'єктом (підметом): *Саме через це вони й зветься указниками* (Антоненко-Давидович); *Іван лишивсь ні парубком, ні жонатим* (Коцюбинський).

Отже, напівповнозначні зв'язки можуть виражати значення номінації, представлення (**являти собою, явити, виступати, виглядати, дивитися, служити, рахуватися, доводитися, називатися, іменуватися**); або фазові значення зміни стану, переходу з одного стану в інший, незмінності, стабільності ознаки (**стати, ставати, зробитися, перетворитися, прикидатися, залишитися, лишитися**); або модальні об'єктивні чи модальні суб'єктивні відношення між предметом і предикативною ознакою (**виявлятися, здаватися, здатися, уявлятися**); або відношення, пов'язані з семантикою самосвідомості, самоназивання людини (**почуватися, відчувати себе, уявити себе, усвідомлювати себе, оголосити себе, виказати себе**). Перевагою абстрактної зв'язки над напівповнозначними є те, що вона не обмежена семантично, має широкі можливості до поєднання з різними іменними формами. Напівповнозначні дієслова валентно „бідні” й зумовлені специфікою суб'єкта речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Нулевая связка, связочный глагол и грамматика зависимостей / В. Г. Адмони // Вопросы языкознания. – 1983. – № 5. – С. 34 – 42.
2. Вихованець І. Р. Зв'язка / І. Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія. [редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 203.
3. Галкина-Федорук Е. М. О нулевых формах в синтаксисе / Е. М. Галкина-Федорук // Русский язык в школе. – 1962. – № 2. – С. 6 – 12.
4. Городенская К. Г. Деривация синтаксических единиц : автореф. на соиск. науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 „Украинский язык” / К. Г. Городенская. – К., 1991. – 38 с.

5. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М., 1998. – 528 с.
6. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М., 1998. – 528 с. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Наука, 1956. – 420 с.
7. Ковбаса Н. Л. Розрізнення синтаксичних валентностей дієслівних зв'язок у іменному складеному присудку (за дистрибутивно-трансформаційними ознаками) / Н. Л. Ковбаса // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 31 – 37.
8. Колесникова Л. В. Специфика и типология связок в современном русском языке: (на материале аналитических сказуемых, включающих инфинитив) : автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата филол. наук : 10.02.01 „Русский язык” / Л. В. Колесникова. – Симферополь, 1971. – 20 с.
9. Лекант П. А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высшая школа, 1976. – 145 с.
10. Русская грамматика / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1980. – Т. II. – Синтаксис. – М., 1980. – 712 с.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Наука, 1956. – 420 с.
12. Потеня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потеня. – М., 1958. – Т. I-II. – М., 1958. – 536 с.
13. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов; [вступ. статья проф. Е. В. Клобукова ; редакция и комментарии проф. Е. С. Истриной]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
14. Ширяев Е. Н. Нулевые глаголы как члены парадигматических отношений : автореф. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Е. Н. Ширяев. – М., 1967. – 19 с.

В статье рассмотрена проблема функционирования абстрактных и полусмысловых глаголов в роли связки в составном именном сказуемом: особенности семантики и валентности.

Ключевые слова: связка, абстрактные и полусмысловые глаголы, семантические группы глаголов, валентность.

The article deals with functioning of abstract and semi-meaning verb as copula in nominal predicate; specific of semantics and valency.

Key words: copula, semi-meaning verb, abstract and semi-meaning verbs, semantic group of verbs, valency.